

TÜRKİYE'DE DİN ANLAYIŞI ÜZERİNE*

M. Saffet SARIKAYA**

Abstract: Religious communities and orders, political İslâmic groups, official education system and opponents to religion play a important role at religion-social structure of Türkiye. In this article I will analyse their religious views and the importance of Theology faculties for reconstruction of İslâm and then I will propose some suggestions what can be done for it.

Key words: Religious communities/orders, political İslâmic, Religious mentality, reconstruction, Theology faculties

Hz. Peygamber kendisine gelen vahyi hem insanlara tebliğ etmiş; hem de vahyin ışığında yeni bir zihniyet, yeni bir dünya görüşü ile birlikte yeni bir toplum inşa etmiştir. Yeni Müslüman toplum başlangıçtan itibaren çok hızlı bir sosyal değişme süreci yaşamış, karşılaştığı medeniyet ve kültürlerle etkileşiminden güçlenerek orijinal bir medeniyet ortaya çıkarmıştır. Bu medeniyet çeşitli erozyonlara uğramasına rağmen, gerek bünyesinden çıkardığı dehalar gerekse sosyal yapının yeknesaklığından dolayı Müslümanlara asırlarca yetmiştir.

Ancak Batı, XVIII. yüzyılda “Aydınlanma Felsefesi” ve “Sanayi Devrimi” ile birlikte giderek dünyaya hakim olan bir medeniyet kurmuştur. Batı’da gelişen

* Bu makale, 8 Aralık 2001 tarihinde Türk Ocağı ve Ülkü Ocakları Isparta şubesinde Konferans olarak sunulan metnin gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

modernizm, günümüz post-modern çağında çeşitli vasıtalarla birlikte oluşan “Bilgi Toplumu” sürecinde baş döndürücü bir sosyal mobilite ve sosyal değişme ivmesi kazanmıştır. Bu ivme modernleşme, çağdaşlaşma, Batılılaşma, küreselleşme vb. isimlerle bütün dünyayı, dolayısıyla Müslümanları da etkilemiştir. Esasen Müslümanlar bu değişim sürecinde, ilk dönemlerde yaşadıkları sosyal değişim sürecindeki problemlere benzer problemlerle uğraşmaktadırlar. *“Tek farkla, o gün fütühat ile gelişen bir İslâm coğrafyasının hakimiyet alanına giren farklı medeniyetlerin unsurlarıyla hesaplaşıyordu. Şimdi bizi siyasi olarak işgal etmiş, kendi çerçevelerini üzerimize empoze etmiş bir medeniyetle hesaplaşıyoruz”* (A. Davudoğlu, 1996, 119).

Bu hesaplaşmanın iki yönü vardır: İlki, bu medeniyetin bütün dünya ile birlikte Müslümanları da etkileyen problemleri; ikincisi gerek bu medeniyete, gerekse karşılaşılan problemlere karşı Müslümanların geliştirdikleri farklı tavırlar.

Modern Batı, bir taraftan büyük ölçüde Pozitivist felsefe kaynaklı yeni dünya görüşüyle dini, geleneği ve geleneksel değerleri alt üst etmiş; öte taraftan oluşturduğu yeni toplum yapısıyla, mekanik bir hayat, bireyselliğin ve şahsî menfaatlerin ön plana çıktığı bir medeniyet biçimi doğurmuştur. Güce dayalı bu medeniyet önce sıcak savaşlar, daha sonra da soğuk savaş döneminde oluşturduğu siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel mekanizmalar ve sonsuz bir tamah ile hegemonyasına aldığı dünyayı sömürmeye başlamış ve hâlâ sömürmeye devam etmektedir. Dünyada oluşan siyasi ve sosyal konjonktürde Müslümanlar, Batı ve Batı'nın dünyaya dayattığı yeni değerlerle karşı karşıya kalmışlar; ülkeler, halklar, elitler, din adamları bazında benzer ya da farklı yaklaşım örnekleri sergileyip buna tepki vermişlerdir.

XIX. yüzyılda Müslümanlar dünya konjonktüründeki hakimiyetin ellerinden kaydığını görerek buna yol açan problemlerin nedenlerini tespiti, çözüm yollarını aramaya yönelmişlerdir. Önce askerî ve siyasi alanda girilen yenilenme çabaları giderek idari, malî, dinî alana da kaymıştır. Din alanında gelenekçi anlayışların yanında ihtiyacı, tecditçi, modernist, fundamental, radikal vb. nitelermeler yapılan yeni anlayışlara sahip dinî hareketler türemiş, farklı dinî zihniyet biçimleri ortaya koymuşlardır.

Bu makalemizde zihniyet problemlerimizin bir yönünü, dinî zihniyet hakkındaki farklı yaklaşımları değerlendirip, milenyum çağında neler yapmamız gerektiğini; Müslümanlara yarasız dinî algılama ve anlama usulüyle ilgili esasları tespiti gayret edeceğiz. Dönemin devlet adamı Atatürk de, geri kalmışlığın öncelikle zihniyet değişimiyle ilgili olduğunun bilinciyle şöyle der: *“Milleti uzun asırlar gaflette bırakan çeşitli sebepler arasında hakiki noktayı bir kelime ile ifade etmiş olmak için diyebilirim ki, bütün sefaletlerimizin kat'i sebebi, zihniyet meselesidir. İnsanlar ve insanlardan mürekkep olan cemiyetler, her şeyden evvel bütün fertleriyle sâlim bir zihniyete sahip*

olmalıdır. Zihniyeti zayıf, çürük, sakîm olan bir topluluğun bütün çalışması boştur.” (İ.Yakit, 1999: 54)

Konuya önce Cumhuriyetten günümüze dinî tarihimizle ilgili kısa bir panorama çizerek başlayalım. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni rejim, Osmanlı Devleti’ndeki din-devlet ilişkisini, ihtiyaçlara göre benzer şekilde sürdürerek Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Müdürlüğü ve Millî Eğitim Bakanlığı vasıtasıyla din üzerindeki kontrolünü devam ettirmiştir. Ancak dönemin eğitim politikalarına bağlı olarak 1931-1947 yılları arasında din eğitimi ihmal edilmiştir. Bununla birlikte görülen lüzum üzerine 1947’li yıllardan itibaren yeniden din eğitimi verilmeye başlanmış ve nihayet 1982’den itibaren Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ilk ve orta öğrenimde zorunlu hale getirilmiştir.

Bu arada ülke 1960’lı yıllardan itibaren süratle sanayileşme sürecine girmiş ve şehir nüfuslarında ciddi bir büyüme yaşanmıştır. Ancak devlet bu büyümeye hazırlıksız yakalanmış ve çarpık şehirleşme beraberinde yeni problemleri doğurmuştur. Gerçekten de yaşanan sosyal değişim Türkiye’deki din anlayışını derinden etkilemiştir.

1980’li yıllar ise dünyanın siyasi yapılanmasında önemli çözümlerin yaşandığı bir dönemdir. 1979 sonlarındaki İran İslâm devrimi, 1985’lerle başlayan Doğu Bloğunun dağılma süreci ve Materyalist-Komünist manifestonun iflasıyla Batı’nın alternatifsiz kalışı, bununla beraber bilhassa ahlakî yapıdaki çözülmeye paralel olarak post-modern toplumlarda dinin yeniden yükselen değer oluşu, İslâm’ın alternatif bir sistem olarak ileri sürülme çabalarını beraberinde getirmiş ve bu bağlamda Türkiye’deki İslâmcı düşünce ve hareketlerde süratli bir inkişaf dönemi yaşamışlardır.

Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’de dinî hayatı şekillendiren ve yönlendiren farklı aktörle karşılaşırız. Devlete bağlı resmî teşkilat ve eğitim kurumları, halk üzerinde bariz tesirleri bulunan dinî tarikat ve cemaatler, 1970’li yıllardan itibaren ithal fikirlerle yükselen, “Siyasal İslâmcı” hareketler, Pozitivist ve materyalist felsefenin gölgesinde yetişen din karşıtları, Sünnî İslâm’dan farklı bir yapılanmaya sahip Alevî ve benzeri zümreler. Esasen toplumun karmaşık yapısı içinde bu tasnifi kaba hatlarla yaptığımızı, yoksa bu grupların birbirlerinden kesin çizgilerle ayıramayacağını belirtmeliyiz.

Dinî tarikatlar çok uzun bir geçmişe, köklü bir geleneğe sahiptir. Tarikat benzeri örgütlenmeler diyebileceğimiz cemaatler ise büyük ölçüde tarikat geleneğine bağlı olmakla birlikte modern vasıtaları kullanan ve bir ölçüde sosyal şartlara adapte olabilen gruplardır. 1925’deki “Tekke ve Zaviyelerin Seddi” kanunuyla tarikat faaliyetleri illegal hale dönüşmüş olmasına rağmen onlar, din eğitimindeki boşluktan yararlanarak giderek güçlenmişlerdir. Türkiye’de dinî tarikat ve cemaatler, yanlış şehirleşmeye binaen devletin şehirlerde yeterli sosyal kurumları ve imkanları hazırlayamamasının sonucu, eğitim, sağlık, barınma vb. bazı sosyal ve ekonomik hizmet sektörlerinde etkin olarak

varlıklarını hissettirmişlerdir. Dahası bu hizmetleri başta Almanya olmak üzere yurt dışına giden vatandaşlarımız için onların ayağına kadar götürerek hem Avrupa'da örgütlenmişler, hem de yurt içindeki faaliyetleri için önemli bir finansal kaynak sağlamışlardır.

Öte yandan bunlar, benzer sosyal gruplarda gördüğümüz lider anlayışı, grup mensubiyeti, grup içi sosyalizasyon, vb. olgular çerçevesinde, dinî, geleneksel kalıplar içinde ve sadece kendi gruplarının menfaatleri doğrultusunda anlayan bir zihniyete sahiptirler. Öyle ki bu gruplar kitap, dergi, gazete, radyo, TV, internet gibi modern iletişim vasıtalarını kullanmalarına rağmen, bu hizmetlerini kendi mensuplarını ve sempatanlarını yönlendirici bir çizgide devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla onların değişen toplum yapısında dinî anlayış, zihniyet ve inançlarımızın yeniden yapılanmasına müspet katkıları olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kaldı ki, dinî tarikat ve cemaatlerin devletle olan ilişkileri çerçevesinde, dinî anlayış biçimlerinde belirgin kırılmalar olmuş; bu da ciddi eleştirileri beraberinde getirmiştir. Yani geçmiş kültürü taklide dayalı zihniyet biçimleriyle değişimi idrak edemeyen grupların söylemleri değişen sosyal şartlar içinde çok keskin değişimlere uğramıştır. Bunun en açık örneğini görsel medya grubunda görmek mümkündür.

Bu durum, dinin doğru algılanıp anlaşılabilmesi ve yanlış bilgilenmeden kaynaklandığı kadar grupların çoğu kere bu yanlış bilgide ısrarlı, koruyucu tavırlar geliştirmeleriyle de doğrudan ilişkilidir. "Takiyye" olgusu bu tavrın sonucu dinî tarikat ve cemaatlerin hemen hepsinde, siyasal beklentilerine matuf olarak farklı tonlarda görünmektedir. Takiyyeyi belirgin biçimde yapan gruplarda müntesiplerin sosyal hayatlarında ciddi sıkıntılar yaşanmakta, çoğu kere şahsiyeti silik, kişiliksiz kişiler Müslümanlar için menfi örnekler teşkil etmektedirler. (Bu konuda daha geniş değerlendirmeler için bk. M. S. Sankaya, 2001).

Ancak daha vahim olan durum, takiyye prensibinin sadece tarikat ve dinî cemaatlere has bir tavır olmayışıdır. Siyasal İslâmcı hareketler ve din karşıtları da toplumla ve devletle ilişkilerinde çoğu kere aynı tavrı sergilemişlerdir. Asrın başlarından kalma Batılılaşma akımının ilkel biçimini ve pozitivist anlayışı devam ettiren din karşıtları, güncel siyasî havaya uygun olarak, demokrasi, laiklik, Atatürkçülük, İlericilik vb. kavramların arkasına sığınarak her türlü dinî eylem ve tavır irticâ, yobazlık, bağnazlık vb. terimlerle itham etmektedirler. Bu grupta yer alan kişi ve gruplar çoğu kere İslâm hakkında en küçük bilgileri ve fikirleri olmamasına rağmen sığındıkları değerlerin arkasında asıl inançlarını ve devlet düşmanlıklarını gizleyerek din düşmanlığı yapmakta, bu tavırlarıyla da itham ettikleri gruplardan daha fazla fanatik, bağnaz bir zihniyete sahip olduklarını göstermektedirler. Bu tavır, çoğu zaman

muhafazakar çevrelerde tepkiyle karşılanmakta, bazı olayların algılama sürecinde ciddi sıkıntılara, toplumsal gerginliklere ve ikilemlere yol açmaktadır.

Demokrat Parti iktidarıyla birlikte din eğitiminin yaygınlaştırılması Türkiye’de bu alanda önemli bir yayın boşluğunun bulunduğunu göstermiştir. Bu boşluk öncelikle klasik dinî literatürün müteakiben diğer İslâm ülkelerindeki İslâmcı hareket öncülerinin eserlerinin tercüme edilerek okuyucuya sunulması gayretini getirmiştir. İşte bu gayretin farklı bir ürünü olarak ortaya çıkan siyasal İslâmcılık, kısaca, 1960’lı yılların sosyal şartlarında şehir kültürü içinde, çağdaş Müslüman yazarların eserlerinin Türkçe’ye kazandırılmasıyla fikrî alt yapısının oluşturularak, bilhassa mühendis ve teknokratlar arasında başlamıştır.* (Y. Akdoğan, 2000, 147-159). Yapılan yeni tercümelemler din alanında ciddi kavram kargaşasına yol açmış; her sosyal olgunun kendi toplum şartları içinde oluştuğunu, mekan ve zamana göre farklılıklar gösterebileceğini unutan kimseler, bilerek veya bilmeyerek bu yeni fikirleri Türkiye şartlarında tatbiki gayret etmişlerdir. Artık İslâm ideolojik bir boyutla toplumda boy göstermiş, dinin asıl gayesi unutulmuş, toplumun dinî inancıyla ilgili yeni kıstaslar geliştirilmiştir. Yüzeysel sloganik söylemlerde kendileri için cazip taraflar bulan gençlik de kolayca bu fikirlerin peşinden yürümeye ikna edilmiştir. İşte bu süreç, Müslümanları sağlıklı ve doğru düşünmekten, olaylara eleştirel bir perspektifle bakmaktan uzaklaştırmıştır.

Çeşitli nedenlerle kendini Sünnî-İslâm çevrelerden farklı gören Alevîler arasında da şehir hayatında geleneksel değerlerden kopuş ve çözülme yaşanmıştır. Özellikle “dede”, “baba” olarak nitelendirilen lider anlayışı ve “düşkünlük” kurumu şehirleşme sürecinde ciddi şekilde erozyona uğramıştır. Fakat 1980’li yıllarla birlikte gelişen sosyal şartlar içinde şehirlerde ikinci nesillere sahip olan Alevîler kimlik arayışı içine girmişlerdir. Bazı siyasî ve ideolojik çevrelerin etkisinde kalmalarına rağmen Alevî zümreler, kurdukları sivil toplum örgütleri vasıtasıyla geleneksel değerlerini canlandırma ve Kitâbî hale getirme gayreti içindedirler. Alevîliğin karşılaştığı geleneksel değerlerden çözülme olgusu Nusayrîlik ve Yezîdîlik gibi daha küçük zümrelerde çok daha belirgin oranda yaşanmakta ve bu zümrelerde Kitâbî din anlayışı giderek hakim hale gelmektedir. (M. Öz, 1999, 181-204). Ancak bu çabalar kültürel bir zenginlik olmaktan öteye gitmemekte bu çevrede Müslümanları hak ettikleri yerlere ulaştırmaktan uzak görünmektedir.

Türkiye’de dinî zihniyeti belirleyen en önemli faktör şüphesiz, tarihteki Müslüman devletlerde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de devlet tarafından oluşturulan resmî kurumlardır. Bununla birlikte devletin din üzerindeki kontrolü, çoğu kere dinî tarikat ve cemaatler, siyasal İslâmcı çevreler ve bazen de din karşıtları

* Siyasal İslam’ın ilk proto tipi “İslamcılık” XIX. Asrın son çeyreğinde İstanbul’da ortaya çıkmasına rağmen, onların fikirlerinin yeniden irdelenmesi ancak 1980’lerden sonraya rastlar.

tarafından laikliğe aykırı bulunarak, devletin insanlara kendi ölçütlerinde bir resmî İslâm anlayışını telkin ettiği; Alevî zümreler tarafından, kendilerinin Sünnîleştirildikleri gibi gerekçelerle ihtiyatla karşılanmıştır.

Meşihat makamının bir devamı olarak kurulan Diyanet Teşkilatı, Cumhuriyetin ilk yıllarında dinin doğru anlaşılmasına yönelik önemli çalışmalar ve tercüme faaliyetleri yapmış, halka yönelik ilmihal ve siyer nitelikli kitaplar neşretmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* tefsiri ve Ahmed Naim ve Kamil Miras'ın çevirdikleri *Tecrîd-i Sarîh* tercümesi bunun en güzel örnekleridir. Bu eserler hâlâ daha Türkiye'de Müslümanların vazgeçemedikleri ve yararlandıkları temel eserlerdir. Teşkilat bir din hizmetlileri örgütlenmesi olduğu için büyük ölçüde halkın çoğunluğunun ihtiyacına göre ve Kitâbî dine uygun şekilde Sünnî-Hanefî-Maturîdî bir inanç yapılanmasına sahiptir. Bu yapılanma son onlu yıllarda Alevîler tarafından eleştirilse bile Diyanet İşlerinin mezhebî bir örgütlenmeye sahip olmadığı, kendilerine intikal eden problemleri mezhep ayrımı gözetmeden sosyal şartlar içinde çözmeye çalıştıkları bilinmektedir (S. Kutlu, 2003). Ancak özellikle sanayileşme sürecinde klasik fıkahçı tavrı sürdürdüğü ve geleneksel dinî zihniyeti değiştirmeyi beceremediği için Teşkilat zaman zaman gündeme gelip eleştirilmekten kurtulamamıştır.

Resmî kurumların ikinci boyutunu eğitim kurumları oluşturur. Devlet gerek müstakil din eğitimi veren orta ve yüksek öğrenim kurumları vasıtasıyla, gerekse ilk ve orta öğrenimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerini zorunlu hale getirerek, yeni nesillerin dinlerini Kitâbî olarak doğru bir şekilde öğrenmesini ve halkın dini hayatında ihtiyaçlarını karşılayacak din hizmetlilerini yetiştirmeyi hedeflemiştir. Halk da, alacağı din eğitimiyle çocuklarının vatana millete faydalı olacağını, yüksek ahlakî değerlere sahip olabileceğinin ve geçmişlerine "Fatıha" okuyabileceğinin idrakiyle bu eğitim politikasını desteklemiş ve din eğitimi veren kurumlara rağbet etmiştir.

Gerçekten de yeni nesil din konusundaki bilgileri artığı oranda daha akli selimle düşünme, inanma ve dinini yaşama sürecine girmiştir. Yani dinî hayat daha şuurlu hale gelmiştir. Ülkemizde 1980'li yıllardan itibaren dünya konjonktürüne paralel olarak dinî düşüncenin gelişiminde din eğitiminin payı büyüktür. Nitekim bunu fark eden Göle, yeni yetişen Müslüman neslin modernizm karşıtı değil modernizmi içselleştirme çabası içerisinde bir değişimi yaşadığını ifade etmektedir. Onun *Melez Desenler*'i bu değişimin analizini içerir. Zira, "artık mesele, modernlik karşısında geliştirilen bir siyasal İslâmî bilincin oluşumu değil, modernliğin içselleşme sürecinde içinden geçirildiği İslâmî süzgeçlerin yeniden tanımlanmasıdır". (N. Göle, 2000b, 15).

İşte bu yeniden tanımlanma süreci -özellikle şehrin kurumsallaşmış cemiyet hayatında eğitimin gerekliliği ve devletin belli ölçülerde din eğitimine izin vermesi- ikinci, üçüncü kuşak nesillerin modernizm ile direkt ilişkiye girmeleriyle

sonuçlanmıştır. Arabesk kültürü de içine alan şehir hayatında örneklerini gördüğümüz bu ilişkiler, hayatın gerçekleriyle karşı karşıya kalan Müslümanların, İslâm'ın tabii yapısı ve evrensel prensipleri sayesinde zamana adapte olmalarını, bir başka ifadeyle modernizmi içselleştirmişlerini ifade etmektedir.

Yeni neslin en önemli değişimi eğitim anlayışında yaşanmıştır. 1960'lı yıllara kadar zorunlu olmadıkça çocuklarını ilkokulun ötesine göndermeyen insanlar, önce İmam-Hatip okulları vasıtasıyla örgün eğitimle barışmışlar; 1980'li yıllardan itibaren ise çocuğun imkanlar ölçüsünde okuyabileceği en iyi okullarda son aşamaya kadar okunmasının gerekliliğine inanmaya başlamışlardır. 2001'li yılların başlarında Türkiye'nin karşılaştığı ekonomik krizden fazla etkilenmeyen sektörlerden birisinin eğitim sektörü olması bu inancın eseridir. Böylece değişik meslek kollarında yetişen ve şehirlileşen taşra kökenli bir kuşak oluşmuştur.

Baş örtüsü ve türban ile şehir hayatında görünen Müslüman kadın, geleneksel toplumdaki ikincil görünümünü bir tarafa bırakarak sosyal hayatın bizzat içinde rol almıştır. Türban ve tesettür, mahremiyeti ifade eden unsurların ötesinde modern bir görünüm ve moda ögesi haline gelmiştir.

Medya, modernizmin vasıtası olmasına rağmen, Müslümanlar tarafından kullanılarak, hayatın vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. 1970'li yıllarda "TV seyretmek haram" diyenler, 1980'lerde programları seçmeye, 1990'larda kendi zevkine uygun kanalları tercih etmeye başlamışlardır. Aynı kırım programlarının muhtevalarında ve eğlence kültüründe de kendisini göstermiştir.

Şehirlerde kendi orta ve üst sınıfını oluşturan Müslümanların tatil anlayışı da modern ölçülere göre yeniden şekillenmiştir. Yani üreten Müslümanlar, kazançlarına paraleltüketici olmayı benimsemişlerdir. Caprice Hotel bunun en somut örneğidir.

Bu örnekler artırılabilir ve Müslümanların hayatlarında yaşadıkları değişim ve kırılma noktalarına tek tek işaret edilebilir. (N. Göle, 2000a, kitap bunun örneklerini içerir).

Ülkemizde özellikle Yüksek Öğretim düzeyinde verilen din eğitimi de sevindirici boyuttadır. 1977'de ülkemizi ziyaret eden merhum Fazlurrahman Türkiye'de gördüklerinden sonra şu tespiti yapmıştır: "*Müslüman ülkelerin çoğunda iyi düzenlenmiş bir İslâm eğitim örgütü bile mevcut değildir. Sadece Türkiye, 1949'dan beri insana gerçekten umut veren bir İslâm eğitim çerçevesi veya örgütü meydana getirmeyi başarmıştır. Ayrıca Türklerin, Batı kültürü hakkında oldukça yakın, sistemli ve uzun tecrübesi bulunması ve bugün bir bakıma İslâm'ı yeniden keşfetmekte olması dolayısıyla bu ülkede İslâm Rönesans'ının zengin ve anlamlı olacağını ümit etmek açısından önemli sebepler bulunmaktadır. Çünkü geleceği ilgilendiren köklü*

meselelerle saklambaç oyunu oynamayıp, bu meseleleri hakkında karşılamak için lüzumlu cesarete sahip olmak, Türklerin ulusal karakterinde yerleşmiş bir unsurdur. M. İkbâl'in de ümit ettiği gibi, Türkiye'nin bir kez daha yeni ve semereli bir İslâm Rönesansı'nın öncüsü olduğunu ispatlaması mümkündür." (Fazlurrahman, 1981). Bu ifadeleri doğrulayan çalışmalar 1980 sonrası İlahiyat Fakültelerinde semeresini vermiştir. İlahiyat Fakültelerinde din ve dinî içerikli pek çok konu farklı boyutlarıyla ve bilimsel olarak araştırılmaktadır. Ancak iyimser gelişmelere ve çalışmalara rağmen, bu eğitim kurumlarındaki din anlayışının tam anlamıyla yetkinliğini söyleyebilmek pek kolay değildir. (A. Bardakoğlu, 2001)

Genelde Müslümanların özelde Türkiyeli Müslümanların, içinde yaşadığımız bilgi ve iletişim çağında dünyadaki hak ettiği siyasî ve sosyal konjonktürdeki yerini alabilmesi için din anlayışını, dinî zihniyetini yeniden inşa etmesi gerekir. Çünkü eğitilen nesiller, sorgulayıcı olmakta neye, niçin, nasıl inandıklarını bilmek istemekte, inançlarını rasyonel temellere dayandırma gayretindedirler. Türkiye'de bunu sağlayacak temel aktör eğitim kurumlarıdır; İlahiyat Fakülteleridir. Ancak akademisyenleriyle ve öğrencileriyle İlahiyat Fakültelilerin, bilimsel zihniyete sahip olmaları; dini kutsal bir alan olarak değil, bilim olarak kabul etmeleri şartıyla. Çünkü "bu alanın bilimini yapan insanların, bilim yaptıklarının farkında olmaması, kutsalla uğraştıklarını zannederek kendilerini tatmin etmeleri söz konusudur. Çünkü kutsalla uğraşsanız sadece kendi kendinizi tatmin edersiniz; bilim üretmiş olmazsınız. Bilimsel düşünce üretken bir düşüncedir, insanın yaratıcılığının öne çıktığı bir düşüncedir. Bilimsel düşüncede kaynaklar açık seçiktir." (H. Onat, 2001)

Esasen, en mükemmel ve en son gelen ilahî nitelikli din olarak İslâm, bu yeniden inşayı mümkün kılan dinamiklere sahiptir. "İnsan oluş halinde bir varlıktır; ve bireylerden oluşan toplumda sürekli değişen bir toplum olacaktır." (Onat, 1996, 186) Çünkü İslâm'da, "O, her an yeni bir şey yaratır" (Kur'an, LV, 29) vb. ayetlerde de ifade edildiği gibi yaratılışın sürekliliği, hayatın sürekliliği vurgulanmıştır. İslâm'da Allah sadece tek değil aynı zamanda Aşkın'dır. Birlik ve Aşknlık daha yüksek bir değer sistemini temsil eder. (H. Hanefi, 1997, 117). İslâm'da ancak Allah mülk sahibidir, ancak Allah emr sahibidir, ancak Allah ilim sahibidir. (İfadelerin konumuzla ilgili tahlili için bk., R.Garoudy 1996, 199-201). Böyle bir Tanrı anlayışına ve tevhid ilkesine sahip İslâm, rasyoneldir, realisttir, insan özgürlüğünden yanadır, ferdiyetçidir, insan ile Tanrı arasındaki ilişkide vasıta kabul etmez ve evrensel değerlere sahiptir. (H. Hanefi, 1997, 118-122)

Müslümanların dinî zihniyetlerini ve dünya görüşlerini yeniden inşa edebilmeleri için mevcut potansiyeli çok iyi değerlendirmeleri gerekmektedir. Bunun için de;

1- Dini, Kur'an ve sahih sünnet ışığında rasyonel olarak yeniden okuma ve yorumlamaları;

Özellikle asırlardır topluma hakim olan ve otokrat iktidarlar tarafından desteklenen fatalist dünya görüşünü bu yorumlar çerçevesinde terk etmeleri;

Zira klasik Eş'arî mantığıyla ve sufîyâne bir tevekkülle Müslümanlar güç yetiremedikleri, üstesinden gelemedikleri her şeyi "takdîr-i ilâhî" anlayışına bırakmışlar, cahil halk kurtuluş için çalışmaktansa mehdî beklemeyi tercih eder hale gelmiştir. Bu anlayışın siyasî boyutu ise "ehven-i şer" ifadesiyle prensipleştirilmiş, Müslümanlar en kötüyü aramaktan, iyiyi yaratmayı bir türlü düşünmemişlerdir.

2- Aynı düşünce bilinciyle, tarihi de yeniden okuyarak doğru ve sağlam bir tarih şuuruna sahip olmaları; yani dinleştirilen geleneği dinden ayırt edebilecek bir şuur yakalamaları;(H.Onat, 2003,)

Çünkü ölü yahut diri, evliyâ kabul edilen kişilerden medet umma, kurtuluş bekleme anlayışı ve bu bağlamda bidat ve hurafe yoğun bir dinî hayat toplumumuza hakim olmuştur. Böylece kolaycı bir din anlayışına sahip olan Müslümanlar Kur'an'da "atalar dinine tâbi olma" zihniyeti şiddetle yerilmesine rağmen, "biz büyüklerimizden böyle gördük", veya "fılana danışalım, falana soralım", diyerek Kur'an'dan ve Rasûlullah'tan uzaklaşmışlar, taklitçi bir zihniyet biçimi geliştirmişlerdir.

3- Doğru bilgiye ulaşmak için gayret etmeleri, eleştiriye ve hür düşünceye açık olmaları; sabit dogmalara saplanıp, yeni yorumlara kapıyı kapatmamaları;

4- Dinin alanını iyi belirlemeleri, gelenek, örf ve dini, yaşadıkları hayatta, dinî olan ile olmayana doğru ayırt etmeleri;

5- Tarihte görülen fırka, mezhep, tarikat, cemaat vb. ayrılıkları bir kenara bırakarak sadece İslâm ve Müslümanlar için gayret ve çaba göstermeleri, mezhepler üstü bir anlayışla dini anlamaya gayret etmeleri;

6- Bütün bunlar için de her bireyin temel dinî bilgiye sahip olabilmek için gerekli eğitime vakit kaybetmeden başlamaları ve mevcut eğitim kurumlarının da bu çerçevede yeniden yapılandırılması gerekir.

Kaynaklar

Ahmet Davudoğlu (1996), "Küreselleşme ve İslâm Dünyası Oturum Müzakereleri", *Uluslararası İslâm Düşüncesi Konferansı I*, 15-16 Mart 1996 İstanbul.

Ali Bardakoğlu (2001), "İlahiyatçıların Din Söylemi", *İslâmiyât*, IV, S. 4, Ekim-Aralık 2001 Ankara.

Fazlurrahman (1981), *İslâm*, çev. M. Dağ-M. Aydın, Ankara 1981.

- Hasan Hanefi (1997), "Müslüman Aklının Eleştirisi ya da İslâm Düşüncesinin Yeniden İnşası", *Uluslararası İslâm Düşüncesi Konferansı II*, 25-27 Nisan 1997 İstanbul.
- Hasan Onat (2001), "Hz. Muhammed'i Anlamada Yöntem", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, 19-20 Nisan 2001 Isparta.
- Hasan Onat (1996), "Türkiye'de Din Anlayışı", *Türk Ocakları Yıllığı 1996*, Ankara.
- İsmail Yakıt (1999), *Atatürk ve Din*, Isparta 1999.
- Mehmet Saffet Sarkaya (2001), "Dini Zihniyetimizin Oluşumunda Dini Tarikat ve Cemaatlerin Olumsuz İz Düşümleri", *Araştırmalar İnsan Bilimleri Araştırmaları*, yıl:3, S. 5-6, 2001 Isparta.
- Mustafa Öz (1999), "Nusayriyye" ve Tebliğin Müzakeresi, *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriiler Sempozyumu*, Aralık 1999 İstanbul.
- Nilüfer Göle (2000a), *İslâm'ın Yeni Kamusal Yüzleri, Bir Atölye Çalışması*, K. Çayır-D. Suman-U. Azak-B. Türkmen-U. Körneçoğlu-E. Özcan-M. Bilici-O. Erdur'un katkılarıyla, 2. Baskı, İstanbul, Ekim 2000.
- Nilüfer Göle (2000b), *Melez Desenler*, İstanbul, Kasım 2000.
- Roger Garoudy (1996) "İslâm ve Modernite", *Uluslararası İslâm Düşüncesi Konferansı I*, 15-16 Mart 1996, İstanbul.
- Sönmez Kutlu (2001) "Alevilik-Bektaşiliğin Diyanet'te Temsili Problemi", *İslâmiyât*, IV, S:1, Ocak-Mart 2001 Ankara.
- Yalçın Akdoğan 2000, *Siyasal İslâm, Refah Partisinin Anatomisi*, İstanbul 2000.

Özet: Türkiye'deki dinî-sosyal yapıda tarikat ve cemaatler, Siyasal İslâmcı hareketler, din karşıtları, resmî eğitim sistemi rol oynamaktadır.

Makalede onların din anlayışlarına değinilerek, dinin yeniden yapılanması için İlahiyat Fakültelerinin önemine ve yapılması gerekenlere işaret edilecektir.

Anahtar kelimeler: dinî tarikatlar ve cemaatlar, dinî zihniyet, siyasal İslâm, yeniden yapılanma, İlahiyat Fakülteleri